

Bevezetés

Tematika: a paleográfia kutatási területei; az egyetemi jegyzet tematikája, szemléletének alapelvei (a történetiség elve, a forráskritika elve, a kulturális pluralizmus elve, a habitusok elve, a személyes bevonódás elve); az értelmezés módszerei (a tipológiai módszer, a strukturalista módszer, a kontextuselemzés, az egyéniségvizsgálat, az élettörténeti módszer, a tartalomelemzés módszere, a beszélés néprajza, a kvantitatív módszerek, a szociológiai módszerek).

Az 1960-as években az analfabéta idős cigány táviratot készül küldeni fiának. A telegráfus francia kisasszony készségesen siet rendelkezésére:

– Hát akkor mit írjunk?

Az apa felháborodottan válaszol:

– Mi köze hozzá?

Daniel Fabre egyik könyvének példája a fenti történet. Találónak érezzük, alkalmasnak ahhoz, hogy egy szokatlan tárgyú egyetemi jegyzet problematikáját érzékeltessük. A helyzet meggyőzően jelzi, hogy az írás megkerülhetetlenül benne van a társadalomban. Hozzá tartozik a családi élet mindennapjaihoz, a környezethez. Szabályozza, irányítja, ellenőrzi az életet, privilégiumokat biztosít, hátrányos helyzetet hoz létre. Amíg az analfabéta apa nem kényszerül a távirdász kisasszony szolgálatának igénybe vételére, nem érzi az analfabetizmus hátrányát. Bizonyára munkahelye van, gondoskodni tud családjáról, a boltokban, a közlekedésben is feltalálja magát, szabad idejében horgászni jár, kocsmázni, kirándulni, mérközésekre. A postahivatalban azonban tudomásul kell vennie, hogy a maga és fia roma anyanyelvén nem vesznek fel táviratot. Illetve, a betűket nem ismerve a fiúnak szánt bizalmas üzenetet egy idegen személynek is fel kell tárnia. A távirdász a maga során bizonyára tapintatos, diszkrét hivatalnok. Maga is meglepődik azon, hogy mikor ügyfelének kérelmét rendezni akarja, az úgy érzi, hogy egy idegen személy magánéletébe tolakszik be.

Néhány évvel ezelőtt egy moldvai település csángó lakói írás- és írott szöveg használati gyakorlatát figyeltük. Egy idősödő asszony arról számolt be, hogy gyermekei Olaszországban dolgoznak. Mikor a velük folytatott levelezés nyelve felől érdeklődtünk, fölényesen világosított fel, hogy kizárólagosan maroktelefonon kommunikálnak.

Esete hasonlít a francia polgár esetéhez: mindketten idegenkednek az írott szövegtől. A csángó asszonynak azonban a funkcionális analfabetizmusából nem származik hátránya. A maroktelefon lehetővé teszi számára a mindennapi érintkezést gyermekeivel, közeli ismerőseivel.

Jelen kurzus az írás kultúrájára kívánja ráirányítani a figyelmet.

Az íráskutatás hagyományosan a paleográfia kutatási területe. A diszciplína megnevezése összetett görög szó: *palaiosz* 'régí' + *graphein* 'írni'. Az irodalomtörténet és a történelem segédtudománya, a 16. században alakult ki. Ókori és középkori kéziratok alaki kérdéseivel (írás- és betűformák, írásanyag, íróeszközök, rövidítések, elválasztás stb. valamint könyvformák) és megfejtésével foglalkozik (VIL 1986: 54).

Kérdésfelvetésünk azonban eltér a paleográfia kérdéseitől. Alapvetően négy kérdést érintünk. Ezek a következők. 1. Milyen státussal és jelentéssel rendelkeznek az írott szövegek abban a társadalomban, amely létrehozta és használja őket? 2. Milyen írás- és íráshasználati szokások működtetik az írott szövegeket? 3. Milyen társadalmi szerepek és viszonyok épülnek ki az írásgyakorlás során? 4. Hogyan vált az írás – miközben megmaradt az elit- és a hivatalos kultúra szimbólumának lenni – a privát szféra kiépítésének eszközévé?

A jegyzet szemléleti alapelvei. A történelemtudomány és a történeti antropológia honosította meg a *történetiség elvét*. Azóta egyértelmű az, hogy a (társadalmi, kulturális) folyamatok időben jönnek létre, léteznek és bontakoznak ki. Az időben való létezést, a korszakokhoz való viszonyulást a korszaktudat fejezi ki, konstruálja meg, teszi érzékelhetővé és egyéni szinten érvényesíthetővé. A folyamatok kibontakozása a hosszú-, a közép- és a rövidtávú időben történik. A történetiséggel szorosan kapcsolódik össze a *forráskritika elve*, amely az események dokumentumait az esemény korszakában, összefüggéseiben helyezi el és értelmezi. A társadalomtudományok egyöntetűen vallják a *kulturális pluralizmus elvét*. Eszerint a kultúra minden korban és minden társadalomban egyidőben különböző regiszterekben található meg. Az egyes kulturális elemek vagy megvannak, vagy hiányoznak az egyes regiszterekben, illetve, a különböző regiszterekben jelentés-, funkció-, szerkezeti módosulással honosodnak meg. Esetünkben, az írás az egyházi gyakorlatban, a jogi és az államigazgatási gyakorlatban, az oktatásban, a szépirodalmi regiszterben és a mindennapi életben más-más formákat, funkciókat ölt fel, eltérő normák és szokások szabályozzák. Hasonlóképpen, a különböző társadalmi formációk (értelmiségi, arisztokrácia, polgárság, parasztság) eltérő módon és szerepben, más-más minták és normák szerint használták az írást. Az íráshasználat módjai és funkciói a különböző társadalmi környezetekben eltérő mentalitásokat termeltek ki. A *habitusok elve* magyarázza meg a kultúra, a cselekvések, a mentalitás átvételének, átörökítésének, változásának folyamatát. A habitusok olyan szokáscsoportok, amelyek a különböző kulturális produktumok használatát szabályozzák. A *személyes bevonódás elve* magyarázza meg azt, hogy egyazon társadalmi csoporton belül ugyanazzal a helyzettel és objektummal szemben a személyes attitűdök eltérőek lehetnek.

A kutatás és az értelmezés módszerei. A jegyzet az íráskutatás eredményein és megállapításain alapszik. Ezeket az eredményeket a szakirodalomból átvett esetelemzések és a szerző által elvégzett alap kutatások szemléltetik. Az esetelemzések a további kutatások és az egyetemi oktatás számára kutatási-elméleti modellként szolgálhatnak. A hivatkozott és a jegyzet szerzője által elvégzett kutatások a következő módszereket érvényesítik. A *tipológiai módszer* az egyedi objektumok (szövegek) tartalmi-formai karaktereit vizsgálja. A hasonlóságok és az eltérések alapján az objektumokat nagyobb egységekbe, típusokba sorolja, s ezzel egyidőben különbségeket és hasonlóságokat állapít meg a típuson belüli változatok és a különböző típusok között. A *strukturálista módszer* a társadalom, az események, a szövegek szerkezetének vizsgálata által a társadalom és a kultúra összefüggéseit, az elemek közötti bináris, komplementáris, paralel viszonyokat

teszi követhetővé. A módszer központi kategóriái a struktúra, a reláció, az egész és a rész, a funkció. A *kontextuselemzés* feltételezése szerint az objektumok (személyek, szövegek) nem autonóm módon, hanem környezetekben, kontextusokban élnek, s az objektum és környezete kölcsönösen meghatározza egymást. A szövegek jelentésükre és funkciójukra mindig adott kontextusban tesznek szert, ezért a kontextus maga is részét képezi a szöveg jelentésének. A kontextusok működése befolyásolja az objektum jelentésének és funkciójának változását. Az *egyéniségvizsgálat* módszere a kultúrát hordozó, használó és változtató egyénre irányítja figyelmét. A módszerrel elvégzett kutatások a szocializáció szabályszerűségeit, a kulturális kompetenciák formáit, a kultúra használatának habitusait tárják fel. Az *élettörténeti módszer* az objektumokat (emberek, tárgyak, szövegek) nem statikusan, hanem dinamikusan, saját változásuk történetében, keretében közelíti meg. Eszerint az objektumok élettörténetében fordulópontok, életszakaszok különíthetők el. A fordulópontok az objektumok, jelentéseik, kontextusaik megváltozását, átértékelődését eredményezik. A *tartalomelemzés módszere* a társadalmi kommunikáció rejtett jelentéseinek feltárását teszi lehetővé. Alkalmazása által, egy nagyszámú minta ismétlődő elemeinek kevés számú kategóriába (motívumokba) való sorolásával olyan következtetések vonhatók le, amelyek a szövegekben nincsenek nyíltan kimondva. A beszédaktus elmélet, az etnometodológia, a kontextusvizsgálatok szemléletét öszszesítő, a *beszélés néprajza* módszere a kommunikáció kultúrájának, a kommunikáció során alkalmazott, a kommunikáció helyzetére, módjára, finalitására vonatkozó tudás feltárására szolgál. Olyan tényezőkkel számol, mint a beszélés szabályai, a beszédhelyzet, a beszédesemény, a beszélői szerepek, a beszédmódok, a beszédfunkciók. A beszélés pragmatikai vizsgálatának nívuma a beszélés módjának, formáinak, kontextusainak az üzenet megfogalmazásába való bevonása. A *kvantitatív módszerek* kemény adatokat állítanak elő az egyes kulturális jelenségek reprezentativitásának szemléltetésére, alátámasztására. A *szociológiai módszerek* az emberi, a társadalmi és társas viselkedés formáit, a habitusokat vizsgálják, az attitűdök, az előítéletek meglétét, a társadalmi kontextusok szerepét tételezik és bizonyítják.